

Семантико-текстуальна експертиза текстів, що містять ознаки розпалювання релігійної ворожнечі

Наталія Устіменко

судовий експерт, Тернопільське відділення,
Київський науково-дослідний інститут судових експертиз Міністерства юстиції України,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-7896-973X>, e-mail: nataliia.ustimenko@kndise.gov.ua

Висвітлено питання проведення семантико-текстуальної експертизи у справах з розпалювання ворожнечі, проаналізовано її застосування як однієї з форм використання спеціальних знань у справах, пов'язаних із розпалюванням ворожнечі на релігійному ґрунті, та ілюстровано прикладами виконаних експертиз. Здійснено аналіз використання певних лінгвістичних конструкцій, що свідчать про ознаки розпалювання релігійної ворожнечі, та акцентовано увагу на маніпулятивному впливі на масового адресата використання адресантами повідомлень лексем з агресивною семантикою.

Ключові слова: *судово-лінгвістична семантико-текстуальна експертиза; розпалювання ворожнечі на релігійному підґрунті; вербальна агресія.*

Із початком збройної агресії Російської Федерації проти України у 2014 році та повномасштабного вторгнення в лютому 2022 року помітно зростає кількість повідомлень про поширення інцидентів ненависті, зумовлених упередженням ставленням адресантів, що спрямовують відповідні висловлювання, до представників певних релігійних і національних груп, їхньої етнічної належності та релігійних переконань. Збільшення звернень (постанови, ухвали) слідчих і суддів щодо проведення судової лінгвістичної експертизи засвідчує, що кількість злочинів, учинених на ґрунті релігійної нетерпимості й ворожнечі, невпинно зростає та день у день загострює цю проблему.

Теоретико-методологічні дослідження та методичні підходи щодо здійснення лінгвістичних експертиз були предметом наукового осмислення у працях таких українських учених: Т. Будко, Б. Ажнюк, Є. Ковкі-

на, Н. Кондратенко, Т. Кузнєцова, С. Лихова, Г. Рибальченко, Г. Прищепка. Вивчення питань, пов'язаних із розпалюванням ненависті й ворожнечі, частково здійснювали Л. Ажнюк (у контексті конфліктних текстів), Л. Компанцева (у контексті аналізу висловлювань у соціальних мережах), К. Голобородько (у контексті юридичного й мовного аналізу). Окрім того, застосування спеціальних лінгвістичних знань у галузі проведення семантико-текстуальних досліджень текстів на предмет установлення в них мовних ознак розпалювання національної та релігійної ворожнечі стало предметом НДР експертів-практиків Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України (С. Долинківська, І. Ткачук), і у 2024 році була введена «Методика проведення судової лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи у справах з розпалювання ворожнечі та нетерпимості на

ґрунті національної належності і релігійних переконань» [1].

В українському законодавстві сформовано правове поле (ст. 24 і 37 Конституції України) для боротьби зі злочинами, учиненими на ґрунті ненависті, та захисту національної належності й інших ознак (раса та релігійні переконання) [2]. У Кримінальному кодексі України (далі — *КК України*) зазначено, зокрема, що розпалювання національної ворожнечі та приниження національної честі та гідності є злочином (ст. 161) [3]. У коментарі до ст. 161 КК України подано розмежування кваліфікації злочинів на ґрунті ненависті залежно від характеру поширюваної під час їхнього вчинення інформації, зокрема зазначено, що ворожнеча може поширюватися в будь-який спосіб: усно, письмово, шляхом агітації, пропаганди, у начоточно-демонстраційному вигляді [4]. Образа почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, яке має за мету принизити, образити, тобто показати неповноцінність, обмеженість людей конкретної національності, віросповідання, може виражатися в різних формах третирування громадян (наклеп, цькування, знущання над культурою, релігійними обрядами, звичаями тощо будь-якої нації, дискримінація осіб певної національності або раси) [5—9].

Семантико-текстуальна експертиза як форма використання спеціальних знань часто є одним із засобів доказів у справах щодо розслідування злочинів, учинених у вербальний спосіб і пов'язаних з розпалюванням релігійної ворожнечі.

Водночас обсяг емпіричного матеріалу слугував підставою для виокремлення основних підходів і лінгвістичних засобів щодо встановлення ознак розпалювання релігійної ворожнечі, а саме: уживання реплік про неканонічність певної церкви (*«антиканоническое предоставление псевдоавтокефалии раскольническим структурам Украины»*; *«автокефалия» двух неканонических раскольнических структур*; *«автокефалия» Украины*; *«антиканонические действия»*; *«неканоническое присвоение»*; *«нераскаянные раскольники Украины»*; *«украинский церковный вопрос»*; *«псевдокефалии»*; *«псевдокефалии раскольнических группировок»*); уживання лінгвістичних засобів, які експліцитно (прямо) або імпліцитно (приховано) спонукають масового адресата до негативного ставлення до представників певної релігійної спільноти (*«псевдокефалия раскольнической группировки»*); уживання мовних засобів, які виражають принизливі характеристики священників і зневагу до них та невизнання певної церкви як канонічної (*«сборище извергнутых, анафематствованных, саморукоположенных и нераскаявшихся раскольников»*; *«маргинальной группе раскольников»*); уживання мовних засобів, які виражають негативні принизливі характеристики релігійних діячів певної церкви, виражені у формі категоричного твердження про незаконність їхнього обрання та згадування їх в образливому та принизливому контексті (*«приступила к созыву так называемого Объединительного Собора, который*

избрал в качестве Предстоятеля лже-митрополита Епифания»); саркастичні висловлювання щодо титулів певних релігійних діячів і релігійної організації загалом («На Украине сегодня есть канонический митрополит Киевский и всея Украины Онуфрий, Епифаний как «Предстоятель» так называемой «Православной Церкви Украины» и Филарет, которому пресловутый «Объединительный собор» присвоил титул «почетного патриарха»» [10, с. 109]; характеристика священників і церкви («псевдокефалия», «лже-митрополит», «лже-патриарх») з уживанням змістоутворювальних для всього наративу слів «псевдо-» та «лже-», які відповідно до лексикографічних джерел у мовленнєвому і ситуативному контекстах своєї реалізації виражають значення «несправжній, мнимий, брехливий, удаваний (несправжня церква, неправжній, неправдивий патріарх, той, який удає із себе справжнього)»; «раскольническая группировка» — слово группировка має негативний зміст, тобто об'єднання, яке має на меті розділити, роз'єднати православних; «сборище извергнутых, анафематствованных, саморукположенных» — де автор не визнає автокефалії ПЦУ та обраних митрополитів.

Установлені під час проведення семантико-текстуального аналізу лінгвістичні ознаки є відображенням негативного ставлення суб'єкта мовлення до представників певної релігійної спільноти, зокрема, це підкреслено й посилено вибором негативно-забарвленої лексики, що інтенсифікує емоційний тиск на адресатів

і спонукає їх до ворожого ставлення до її священників і вірян.

Уживання у текстових матеріалах мовних засобів, які виражають негативні оцінки та принизливі характеристики як священників, так і певної релігійної організації загалом, присутнє не тільки в брошурах та книгах, а й у соцмережах, де самі священники, поширюючи дописи, уживають лінгвістичні засоби, які спонукають масову аудиторію до негативного ставлення до інших релігійних організацій, розпалюючи в такий спосіб ворожнечу на релігійному ґрунті. Так, священники УПЦ у дописах на сторінках соцмереж часто використовують оціночні характеристики священників ПЦУ та вірян: *«осатанілі безбожники», «противники Православної віри», «так звані пцушники-радикали»; «сатанинський “синод”»; «сектанти порошенка пцушники», «розкольники», «секта»; «бідненькі пцушники»; «ПЦУ сатаністи!!!»; «лжецерква», «лже-митрополит», «лжепатриарх», «самосвятская группировка», «самосвят», «обезьяна Христа», «облуда под названием “ПЦУ”».* Часті маніпуляції думкою читачів про те, що єдиною законною релігійною православною організацією в Україні є УПЦ, а тим, хто від'єднався (розкольникам), немає прощення: *«Розкол — це страшно. Людина, яка попадає в цю пастку диявола втрачає будь-яку надію на спасіння, адже в розколі благодаті Божої НЕМАЄ! Перебуваючи в такій структурі, людина може брати участь у їхніх таїнствах і обрядах, може сповідатися і причащатися і все це буде дарма... У роз-*

кольників гріхи відпускати не можуть, священники насправді звичайні люди, бо не мають апостольського приємства, благодаті немає, любові теж...»; «сборище служителей и последователей самосвятской группировки под названием «Православная церковь Украины» и сам окружил святой престол сонмищем самосвятов», — посилюють загострення релігійної ситуації в Україні та сприяють культивуванню ненависті й нетерпимості між вірянами різних релігійних конфесій.

Отже, такий вияв вербальної агресії має величезний вплив на формування певних наративів в інформаційному просторі та радикалізацію настроїв у суспільстві, адже розмежування людей чи окремих груп на «ми / свої — інші / чужі», навішування ярликів, твердження про згубний вплив окремих груп і поширення в публічному просторі відповідної за змістом інформації призводить до реальної загрози насилля серед людей. Постійні агресивні висловлювання ворожнечі трансформуються у вороже ставлення та ненависть у суспільстві, а отже, є мовленнєвим виявом розпалювання ворожнечі й нетерпимості як на національному, так і на релігійному ґрунті. Як зазначає Г. Прищепа, *«мова ненависті» є технологією, спрямованою на зміну ціннісних установок різних цільових аудиторій, на формування негативних уявлень як про ворога, так і про співгромадян, які потрапляють під категорії «інший», «чужий» і «незрозумілий». «Мова ненависті» є своєрідною «м'якою силою» веден-*

ня «гібридної війни», що формує певні лінгвокультурні, когнітивно-прагматичні установки, спрямована на очорнення культури та ідеалів учасника протилежного боку конфлікту» [11, с. 107].

Таким чином, вербальна агресивна поведінка, зокрема осіб, які мають певний авторитет у відповідних релігійних колах, чинить негативний вплив на суспільство й поширює стереотипи, спрямовані на розпалювання ненависті щодо певної релігійної групи. Для реалізації таких висловлювань активно використовуються стилістично марковані мовні одиниці, що в контексті реалізації завдають не тільки психологічної шкоди тим, на кого вони спрямовані, а й формують у суспільстві негативний образ певних релігійних груп і провокують у ньому насильство.

Перелік джерел посилання

1. Долинківська С. та ін. Методика проведення судової лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи у справах з розпалювання ворожнечі та нетерпимості на ґрунті національної належності і релігійних переконань / КНДІСЕ. Київ, 2023. 153 с. Реєстр. код 1.2.23 // Реєстр методик проведення судових експертиз : вебсайт. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/search> (дата звернення: 10.11.2025).
2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.11.2025).
3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.11.2025).

4. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Станом на 10 січня 2024 року / за заг. ред. І. М. Копотуна. Київ, 2024. 888 с.
5. Івасишин Т. М., Кравчук Л. В. Семантико-текстуальна експертиза у статтях Кримінального кодексу України, підслідних СБУ. *Вісник науки та освіти*. 2024. № 4 (22). С. 174—186. DOI: 10.52058/2786-6165-2024-4(22)-174-186 (дата звернення: 10.11.2025).
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь, 2005. 1736 с. URL: <https://surl.li/cevosc> (дата звернення: 10.11.2025).
7. Кузнецова Т. В. «Мова ворожнечі» в друкованих ЗМІ (на матеріалі преси Сумщини). *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2008. № 3 (142). С. 79—85.
8. Лихова С. Я., Рибальченко Г. Г. Мова ворожнечі як ознака порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2013. Вип. 31. С. 274—282. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2013_31_30 (дата звернення: 10.11.2025).
9. Масовець В. П. Релігійні протиріччя та їх роль у виникненні збройних конфліктів. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 17. С. 129—133.
10. Митрополит Киккский и Тиллирийский Никифор. Современный украинский вопрос и его решение согласно божественным и священным канонам. Никосия, 2020. 262 с.
11. Прищепа Г. «Мова ненависті» як лінгвістичний маркер «гібридної війни». *Психолінгвістика*. 2017. Вип. 22 (2). С. 98—112. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psling_2017_22%282%29__9 (дата звернення: 10.11.2025).